

ВІДНОВНИЙ ПІДХІД В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

УДК 159.922:316.6

НЕБЕСНА Вікторія Вікторівна

студентка факультету психології відділення соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Розглядається відновний підхід як складова діяльності соціального працівника з неповнолітніми правопорушниками. Показано, що застосування програм відновного правосуддя є ефективним засобом попередження рецидивної злочинності. Наведено результати дослідження щодо визначення рівня обізнаності соціальних працівників з відновними практиками та з'ясовано ставлення самих неповнолітніх правопорушників до участі в програмах відновного правосуддя.

Ключові слова: *відновні програми, соціальна робота, неповнолітні правопорушники*

ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫЙ ПОДХОД В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ ПО ОТНОШЕНИЮ К ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Рассматривается восстановительный подход как составляющая социального работника с несовершеннолетними правонарушителями. Показано, что применение программ восстановительного правосудия является эффективным средством предупреждения рецидивной преступности. Приведены результаты исследования по определению уровня информированности социальных работников с восстановительными практиками и выяснено отношение самих несовершеннолетних правонарушителей к участию в программах восстановительного правосудия.

Ключевые слова: *восстановительные программы, социальная работа, несовершеннолетние правонарушители..*

В Україні хоча і зменшується кількість кримінальних правопорушень, здійснених підлітками, проте рівень делінквентної поведінки серед неповнолітніх залишається високим. Суспільство в цілому доволі байдуже реагує на цю проблему навіть за умови активізації діяльності державних органів, що прагнуть змінити ситуацію. Водночас позитивними змінами щодо вирішення даної проблеми є наявність та поширення кращих практик в Україні. Ефективними засобами у попередженні рецидивів ювенальних правопорушень є програми відновного правосуддя.

З розвитком відновних практик на теренах України, все більше фахівців говорять про необхідність врахування соціальних проблем, які породжують конфлікти, що згодом проявляються у протиправній поведінці та принесенні шкоди суспільству. Сьогодні в традиційній українській системі правосуддя не передбачено механізму залучення соціальних працівників як уповноважених фахівців на всіх етапах роботи. На сьогодні законодавство не пе-

редбачає регламентування процедур, пов'язаних із підготовкою досудового звіту про особу неповнолітнього правопорушника. Чинна практика досудових процедур за участю неповнолітніх не проводиться. Відповідно до цього, особа, яка скоїла злочин, потрапляє в ситуацію, де суддя, прокурор та адвокат ухвалюють рішення про визнання її винною в порушенні закону, отже упродовж усього процесу правопорушник лишається незалученим. Люди, які постраждали від злочину, потребують також вияву й визнання почуття страху, гніву, болі. Прагнення справедливості передбачає залучення до процесу правосуддя та врахування думки потерпілого.

Постійно йде дискусія стосовно ролі міліції та соціальних служб держави у попередженні злочинності неповнолітніх, щодо доцільності впровадження програм відновного правосуддя, орієнтованої не стільки на застосування репресивних заходів відносно неповнолітніх, скільки на надання соціальної підтримки і допомоги молодим людям. Для визначення можливих шляхів усунення факторів, що спричинили вчиненню злочинних дій, необхідно залучати фахівців соціальної сфери. На необхідність такого кроку вказують юристи, психологи, педагоги, соціальні працівники. Серед них працівники Генеральної прокуратури О.В. Коваленко, С.М.Олійник, А.В.Пилипенко, В.В. Землянська (член правління Європейського Форуму з відновного правосуддя, кандидат юридичних наук) [2], Кабаченко Н. В. (керівник Школи соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія»), Мороз Л.І. (професор кафедри практичної психології Київського національного університету внутрішніх справ) [6] та інші. Проте, практика соціальної роботи поки не включає участь соціальних працівників у програмах відновного правосуддя.

Мета статті - виявити чи готові соціальні працівники до надання соціальних послуг неповнолітнім правопорушникам у межах відновного підходу.

Цілком природним і усталеним сприймається споконвічне положення, що злочинець, який порушив закон, має отримати покарання від держави, яка цей закон встановила. Таким чином, згідно з цим положенням, держава захищає своїх громадян та інших осіб, що проживають на її теренах і передають під захист державних органів свої права. Традиційне правосуддя ставить на правопорушнику тавро злочинця. Місця позбавлення волі суттєво поглиблюють відстань між правопорушником та законослухняним суспільством, об'єднання великої кількості порушників закону призводить до утворення кримінальної субкультури, що ускладнює чи взагалі перериває зв'язки та інтеграцію в суспільство. У разі призначення покарання злочинець почуває себе скорі-

ше жертвою обставин і судочинства, ніж відповідальною особою, адже визнання відповідальності означає усвідомлення наслідків вчиненого діяння, відшкодування шкоди. Таким чином, саме особа, що потерпіла від злочину, як правило, залишається найбільш скривдженою у сучасному кримінальному процесі, а державні органи залишаються байдужими до її почуттів та болю, вважаючи, що засудивши правопорушника, держава тим самим відновлює права потерпілого. Як наслідок, навіть за умов найсприятливішого ходу розслідування і судового розгляду кримінальної справи, потерпілий не перестає відчувати себе незахищеною жертвою. [2, 3] Природно, що людство шукає альтернативні способи боротьби із злочинністю. Акценти перемістилися на способи реагування на злочин. Однією з альтернатив стало провадження в Україні відновних практик як новий спосіб реагування на злочинність неповнолітніх.

Відновне правосуддя – це спосіб реагування на злочинну поведінку шляхом урівноваження потреб громади, потерпілих та правопорушників. Це концепція, що перебуває у постійному розвитку. Відновне правосуддя (restorative justice) – спосіб розв’язання правових конфліктів шляхом зосередження уваги на відшкодування заподіяної потерпілим шкоди, породження в правопорушників почуття відповідальності за їхні дії та залучення громади до розв’язання конфлікту за умови активної участі сторін у процесі відновлення порушених стосунків, примиренні та розробленні угод між потерпілим та правопорушниками щодо бажаних результатів та відшкодувань.[5] Методологічне підґрунтя програми примирення потерпілих і правопорушників передбачає створення можливостей сторонам отримати відповіді на важливі для них запитання, обмінятися інформацією, яка дає змогу спростувати стереотипи відносно одна одної та досягти порозуміння; звільнення від емоційної напруги, яку переживає потерпілий, що сприяє зціленню внаслідок визнання несправедливості та матеріального відшкодування нанесених збитків; створення умов, за яких правопорушник переймається відповідальністю за власні дії, переживає щире каяття й має добру волю відшкодувати збитки. Програма дозволяє уникнути таврування, яке посилює почуття відторгнення, натомість шлекає почуття «об’єднувального сорому», що стає можливим унаслідок донесення до правопорушника переживань потерпілого, з одного боку, й увагою до почуттів і проблеми самого правопорушника, з другого. У таких умовах правопорушник здатен усвідомити ситуацію, у якій опинився потерпілий, що, зрештою, стає важливим мотивом для зміни поведінки та повернення індивіда в суспільство. Занепокоєння, яке існує в багатьох країнах світах, в тому числі і в Україні стосовно того, що система кримі-

нального судочинства не в змозі задовольнити потреби людей, які потрапили до її тенет, особливо жертв злочину може бути вирішено, якщо до традиційного правосуддя додати альтернативний шлях вирішення кримінальних ситуацій, який являє собою сферу відновного правосуддя. [6]

Протягом 2008 – 2012 р.р. на рівні державних органів було прийнято низку нормативно-правових актів та документів рекомендаційного і роз'яснювального характеру для створення умов поширення і застосування медіації у кримінальних справах судовими та правоохоронними органами, програма медіації однолітків у закладах освіти, а також в інших сферах суспільного життя. Особливо важливими є зміни щодо застосування програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які були затверджені 24 травня 2011 року Указом Президента України – Концепція розвитку кримінального правосуддя щодо неповнолітніх в Україні та Постанова Кабінету Міністрів України щодо Плану заходів на виконання цього закону. Наразі розглядається також питання використання «Механізму співпраці органів правової системи та Центрив відновного правосуддя в громаді з метою профілактики злочинності шляхом упровадження медіації у кримінальних справах» та «Трирівневої моделі профілактики правопорушень серед дітей та молоді», які були розроблені спільно органами правової системи та представниками громадських організацій, для реформування структури Міністерства внутрішніх справ України і створення Концепції ювенальної міліції, а також для переформатування роботи Генеральної прокуратури України. [2;4] На даному етапі не йдеться про заміну і витіснення традиційної системи реагування на злочин, а про їх розвиток і взаємодію. Відновне правосуддя не розглядається як альтернатива кримінальному судочинству, а як доповнення його інструментарію і розширення можливостей досягнення кінцевої мети – скорочення злочинності, особливо рецидивної, і зменшення числа правопорушників. Необхідна не лише робота із кримінальним конфліктом, а й з соціальними проблемами правопорушника. Тому, практика соціальної роботи (діяльність соціальних агенцій, соціальних працівників щодо надання соціальної допомоги особі, групі через визначення проблеми, узгодження плану дій та надання конкретних соціальних послуг) є важливим елементом при роботі із неповнолітніми правопорушниками. Поєднання програм відновного правосуддя та соціальної роботи є досить поширеною практикою в світі. Парадигма ролей, яку може виконувати соціальний працівник у межах програм відновного правосуддя є досить широкою, серед них: брокер соціальних послуг, консультант, керівник випадку, фасилітатор, тренер соціальних навичок. Дана практика вимагає додаткових матеріа-

лів для розгляду функціонування програм примирення потерпілих та правопорушників в нашій країні.

Найбільш поширені форми відновного правосуддя можна класифікувати за такими трьома категоріями: медіація між потерпілими та правопорушниками; конференції та кола правосуддя. Суть медіації полягає в організації зустрічей потерпілого та правопорушника по справах, які передаються із правоохоронних та судових органів у разі, якщо злочинець визнав факт вчинення ним злочину. Вона є спробою досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим та правопорушником з метою відшкодування матеріальної та моральної шкоди за допомогою неупередженої, підготовленої для її розв'язання конфлікту особи – медіатора. Соціальний працівник уповноважений разом із медіатором обирати найбільш провідну відповідну програму відновного правосуддя. Він може виконувати роль ведучого цієї програми. Саме фахівець соціальної роботи, який найбільш обізнаний в соціальній ситуації неповнолітнього правопорушника, сприяє підвищенню рівня мотивації клієнта до змін, до участі у програмі відновного правосуддя, до прийняття відповідальності.

Учасниками сімейних конференцій зазвичай є правопорушник та жертва, сім'ї сторін, далекі родичі (особливо у неповних та неблагополучних сім'ях), авторитетні у громаді люди, адвокат правопорушника, представник поліції; можуть запрошуватись і соціальні працівники, друзі, вчителі тощо. В ході сімейної конференції відбувається обговорення правопорушення, розробка та виконання плану відшкодування завданих збитків, а також прийняття рішення щодо способу корекції поведінки правопорушника. В межах цієї практики соціальний працівник виступає в ролі брокера соціальних послуг та фасилітатора. Він може забезпечувати доступ до послуг, які надаються соціальним агенціями громади для усунення певних асоціативних проявів серед клієнтів, здійснювати інформаційно-мотиваційне консультування з деяких питань. Подібною до сімейної конференції, є модель кола правосуддя. Рішення в колі також приймається внаслідок обговорень і лише при досягненні консенсусу. Саме коло відновного правосуддя є інструментом, що дозволяє не лише включити у правову систему деякі традиційні способи вирішення конфліктів у громаді, а й залучити значно ширше коло учасників, аніж судовий процес чи кримінальна медіація. [1;3]

Наше дослідження проблем, що виникають в ході перспектив впровадження відновних практик у діяльність соціальних служб та попередження підліткової злочинності показало низьку обізнаність про відновне правосуддя. Більш того, постала необхідність розробки методів для дослідження даного питання, а саме: стан-

дартизованого інтерв'ю для соціальних працівників соціальних служб міста Києва та неповнолітніх правопорушників. Контингент неповнолітніх правопорушників, які відбувають покарання, не пов'язанні з позбавленням волі та перебувають на обліку в районних кримінально-виконавчих інспекціях складав 20 осіб. У дослідженні взяли участь 9 фахівців центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, котрі працюють у соціальних службах з напрямку роботи з неповнолітніми правопорушниками, які відбувають альтернативні види покарань (8 спеціалістів районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та спеціаліст Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді). Розроблені варіанти стандартизованих інтерв'ю стали відповіддю на відсутність аналогічних прийомів дослідження у сфері відновного правосуддя.

Завданням нашого інтерв'ювання серед соціальних працівників соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді міста Києва було виявлення потенціалу розвитку програм примирення у системі відновного правосуддя в Україні. Результати опитування спеціалістів соціальних служб показали, що лише у 4-ох районах знають про концепцію відновного правосуддя, проте медіацію у своїй роботі не проводять. Важливим ресурсом зазначають співпрацюють з недержавною організацією щодо отримання більше інформації та можливості розвитку відновних практик у своїй роботі.

Стосовно перспектив розвитку програм відновного правосуддя 65% опитаних спеціалістів соціальних служб по роботі з неповнолітніми правопорушниками зазначають, що провадження відновного правосуддя в Україні потрібне, хоча і проблематичне. Вони пояснюють це тим, що відсутній інформаційний компонент поширення практик відновного правосуддя; недостатність матеріальних ресурсів; відсутнє законодавство у сфері відновних практик та те, що висновок про проведення процедури медіації не впливає на рішення суду. 35% опитаних спеціалістів соціальної роботи зазначили, що погодилися б на використання у своїй роботі відновних практик, якщо було б введено проект чи спеціалізоване навчання з використання форм відновного правосуддя або на законодавчому рівні закріплене використання такого напрямку роботи.

Результати опитування 20-ти неповнолітніх правопорушників сказали, що всі підлітки визнають вину. Лише 85% опитаних прагнуть змінити ситуацію, що склалася, серед яких 70% хотіли б взяти участь у програмі примирення потерпілих та правопорушників. Хоча всі опитані правопорушники визнають свою вину,

30% підлітків не вбачають потреби проходити процедуру медіації. Така позиція пояснюється тим, що підліток вважає достатнім факт визнання своєї вини та розкаяння у судовому засіданні, щоб отримати умовний строк. Вони приймають відсторонену позицію, відчують страх зустрічі з потерпілим; остерігаються того, що потерпілий може використати процедуру примирення для помсти та приниження.

Проведене дослідження показало готовність і неповнолітніх правопорушників, і соціальних працівників до реалізації програм відновного правосуддя. Проте, 35% соціальних працівників та 30% неповнолітніх злочинців все ж надають перевагу традиційній формі реагування на злочин. Дані результати дають інформацію про те, що значний відсоток соціальних працівників та неповнолітніх правопорушників не готові відійти від традиційних форм роботи. Це дає поштовх для розробки умов впровадження та реалізації відновних практик у соціальну роботу щодо покращення умов діяльності соціальних працівників та ефективнішого способу вирішення ситуації, в якій опинився підліток.

Провівши дослідження та проаналізувавши його результати слід зазначити, що потреба функціонування програм відновного правосуддя в Україні визнається як соціальними працівниками, так і неповнолітніми правопорушниками. Запит з боку потенційних клієнтів є, готовність та бажання соціальних працівників, як спеціалістів, що найближче зв'язані з сферою нового реагування на злочин. Умовами ефективного провадження відновних практик є по-перше, проведення просвітницької роботи та інформаційної кампанії щодо можливостей відновних практик у профілактиці рецидивної злочинності; по-друге, навчальної роботи (базового рівня та професіоналізації) серед спеціалістів соціальних служб; задоволення потреб фахівців, а саме: підняття престижу роботи, належні умови діяльності для підвищення мотивації у роботі з вирішення проблем підліткової злочинності. Включення відновного підходу у практику соціальної роботи позитивно впливає запобігання рецидивам протиправної поведінки.

Роль соціального працівника в системі відновного правосуддя призначена допомогти «зібрати» матеріали для обговорення за столом переговорів і сприяти ефективному спілкуванню, що веде до рішення в рамках ціннісної шкали професії «соціальна робота». Отже, соціальний працівник, використовуючи свої знання та навички, повинен підвищувати рівень мотивації клієнта до змін, до участі у програмі відновного правосуддя, до прийняття відповідальності.

Література:

1. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О.М. Боброва, А.О. Горова, В.В. Землянська, Н.М. Прокопенко. – К.: Наш час, 2006
2. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України. Посібник. – К.: Видавець Захаренко В.О., 2008
3. Восстановительное правосудие для несовершеннолетних и социальная работа: Учебное пособие / Под ред. Л.М. Корнозовой. – М., МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2001
4. Лекція та методичні матеріали до курсу «Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України». – К. 2008
5. Посібник з програм відновного правосуддя / Публікація Організації Об'єднаних Націй. - К.: «Verso-04», 2008
6. Соціальна робота і програми відновного правосуддя: теорія ті практика. Навчальний посібник. – К.: Видавець Захаренко В.О., 2009

An restorative approach as part of a social worker with juvenile delinquents. It is shown that the use of restorative justice programs are an effective means of preventing recidivism. The results of the study to determine the level of awareness of social workers restorative practices and found the attitude of young offenders to participate in restorative justice programs.

Keywords: *recovery programs, social work, juvenile delinquents.*